

Onderzoek 'Veranderingsprocessen in moskeeën'

Samenvatting

Algemene conclusie

Er zijn drie algemene conclusies te trekken uit dit onderzoek.

Veranderende rol van de moskee

Eén van de grootste veranderingsprocessen van dit moment is de transitie van een enkel religieuze naar een meer diverse functie van de moskee. De meer diverse rol omvat: maatschappelijke betrokkenheid, het versterken van de sociale contacten en een andere visie op religieus onderwijs. Dit zijn dé thema's waar moskeebesturen iets mee moeten in de praktijk. Omdat de samenleving en de moskeebezoekers zelf eisen stellen aan de rol van moskeeën. Deze eisen komen gedeeltelijk met elkaar overeen.

De zes onderzochte moskeeën zitten in verschillende fasen in dit proces en kiezen uiteenlopende richtingen. Sommige moskeeën verbinden zich meer met de samenleving, anderen trekken zich juist terug. Eén van de onderzochte moskeeën vindt bijvoorbeeld dat ze te vaak is blootgesteld aan negatieve berichtgeving door media of overheid en dat het daarom tijd is om zich meer af te sluiten van de samenleving. Andere onderzochte moskeeën zien het als hun taak om meer de verbinding op te zoeken, ondanks de negatieve berichtgeving. Als moskeebesturen niet op de juiste manier leidinggeven en de wensen van bezoekers onvoldoende meenemen in de nieuwe koers, ontstaan er tijdens dit veranderingsproces spanningen en conflicten.

Meer samenwerking tussen moskee en overheid

Een andere belangrijke conclusie van dit rapport is dat de samenwerking tussen de moskee en overheid toeneemt. Deze uitkomst is deels onverwacht. In bijna alle onderzochte moskeeën wordt er periodiek samengewerkt met vooral de lokale overheid, zoals de gemeente en politie. Andere moskeeën uit dezelfde regio nemen ook deel aan dit soort periodieke gesprekscycli. De samenwerking neemt toe als er een voor moslims negatief incident heeft plaatsgevonden. Dan voelen beide partijen de noodzaak om contact te leggen. Deze samenwerking gaat niet overal van een leien dakje. De samenwerking is omgeven door argwaan, teleurstelling en onwetendheid aan beide kanten. Of er op een constructieve wijze wordt samengewerkt, hangt af van diverse factoren: kennis van actuele ontwikkelingen in de moskee, kennis van salafisme, de rol van de burgemeester en kennis en verwachtingen van de lokale overheid.

Salafistische invloeden worden zichtbaarder

De onderzochte moskeeën hebben de afgelopen drie tot vijf jaar te maken gehad met salafistische invloeden. We hebben geconstateerd dat het salafisme in diverse onderzochte moskeeën constant aanwezig is. We kunnen op basis van dit onderzoek echter niet vaststellen dat salafistische invloeden toenemen, zoals in de media, politiek en samenleving vaak wordt gesuggereerd. Dit was bovendien niet de focus van ons onderzoek. We kunnen wel stellen dat het salafisme steeds zichtbaarder wordt in het moskee-landschap. En dat de invloed op Nederlandse moslims en in Nederlandse moskeeën wisselt. Salafistische invloeden kunnen op bepaalde momenten wegebben, om later weer tevoorschijn te komen, bijvoorbeeld door bestuurswisselingen. Dit is onder meer zichtbaar in het religieuze onderwijs van de moskeeën, het aanbod van salafistische predikers en de online islamitische informatievoorziening.

Onderzoek 'Veranderingsprocessen in moskeeën'

Samenvatting

Aanbevelingen

Aanbevelingen aan (lokale) overheid

Aanbeveling 1: Voer vaker onderzoek uit vanuit het binnen-perspectief

De afgelopen jaren worden steeds vaker onderzoeken gestart vanuit de overheid die zich richten op (onderdelen van) de islamitische gemeenschap in Nederland, denk bijvoorbeeld aan de Parlementaire ondervragingscommissie ongewenste beïnvloeding uit onvrije landen,¹ de lopende verkenning naar informele scholing in Nederland van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid² en het lopende WODC-onderzoek naar buitenlandse financiering van religieuze instellingen.³ De uitkomsten raken veelal gevoelige snaren en roepen negatieve gevoelens op in de islamitische gemeenschap. Ook houden ze verband met de nationale veiligheidsagenda. Het zijn echter regelmatig onderzoeken vanuit het 'buiten-perspectief' (óver islamitische gemeenschappen) in plaats van het 'binnen-perspectief', waarbij islamitische gemeenschappen zelf voor een substantieel deel aan het woord komen. De overheid wordt daarom niet gezien als een onafhankelijke actor maar als partijdige actor, is onze conclusie. En daarom is het van belang om een nog kritischere blik te hebben op welke onderzoeken er wel of niet uitgevoerd moeten/ kunnen worden. Onderzoek doen vanuit het binnen-perspectief heeft namelijk als meerwaarde dat Nederlandse moslims meer van zichzelf kunnen laten zien, het gevoel krijgen op een gelijkwaardige manier behandeld te worden, en meer in verbinding kunnen staan met de Nederlandse samenleving. Daarnaast projecteert het ook het zelfbeeld en hoe deze interacteert met anderen.

Aanbeveling 2: Faciliteren in de opzet van een Nederlandse imamopleiding die door een zo breed mogelijk aantal moskeeën gedragen wordt

Een imamopleiding in Nederland waardoor imams de Nederlandse taal en context beter gaan beheersen, dat is een groeiende wens. Er is in het verleden al eens eerder met een Nederlandse imamopleiding geëxperimenteerd en dat leidde uiteindelijk niet tot het gewenste resultaat. Om hier weer nieuw leven in te blazen zouden het Ministerie van Onderwijs en het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid moskeeën kunnen faciliteren in de opzet van een dergelijke opleiding. Een kritische succesfactor hierin is het betrekken van de juiste vertegenwoordigers van de diverse moskeeën, zodat er een breed draagvlak (lees erkenning) van een dergelijke opleiding komt. Dit is tegelijkertijd ook een enorme uitdaging gezien de diversiteit aan koepels en lokale samenwerkingsverbanden.

Aanbeveling 3: Ontwikkel een integrale overheidscommunicatiestrategie met duidelijke uitgangspunten over het salafisme

Moskeebetrokkenen zien de overheid niet als een onafhankelijke partij, maar juist als partijdig. We hebben een aantal voorbeelden van een dergelijke perceptie aangehaald in dit rapport. De aanbeveling is dan ook om een integrale overheidscommunicatiestrategie te ontwikkelen over het salafisme. Het is hierbij belangrijk om nog beter onderscheid te maken tussen de salafistische stroming (een minderheid binnen de islamitische gemeenschap) én de grotere islamitische gemeenschap. Daarnaast is het onderscheid binnen het salafisme relevant. Dat zou in dit kader betekenen dat er bij overheids-communicatie, de focus op de ongewenste/problematische gedragingen of uitingen van het salafisme, nog explicieter wordt benadrukt. De polariserende effecten kunnen op deze manier beperkt worden. Het is cruciaal om hierbij communicatiedeskundigen te betrekken met een hoge mate van kennis over de islamitische gemeenschappen.

Onderzoek 'Veranderingsprocessen in moskeeën'

Samenvatting

Aanbeveling 4: *Landelijke koepels mogelijk niet de juiste gesprekspartners meer, kijk daarom kritisch naar de gebruikte communicatie paden*

In dit onderzoek hebben we kritische geluiden vanuit de onderzochte moskeeën opgetekend over de informatievoorziening en communicatie van de centrale overheid richting of over de islamitische gemeenschappen. Deze communicatie verloopt doorgaans langs gebaande paden zoals landelijke koepelorganisaties waar periodiek mee wordt overlegd. Gezien deze kritische geluiden lijkt dit echter niet afdoende te zijn. Mogelijk heeft de overheid wel gecommuniceerd met koepelorganisaties in de aangehaalde voorbeelden in dit onderzoek, maar heeft dit de moskeeën niet bereikt. Daarom ontstaat de interessante vraag wat het feitelijke effect, de legitimering en de herkenbaarheid is van verschillende landelijke koepelorganisaties in relatie tot lokale moskeeorganisaties. Deze vraag is nog relevanter nu een trend zichtbaar lijkt te zijn waarbij moskeeën zich regionaal organiseren. Het is daarom aan te bevelen de huidige communicatie paden via landelijke koepelorganisaties kritisch onder de loep te nemen door dit te onderzoeken en daarna mogelijk te verbeteren. Het uiteindelijke doel is om de verschillende gemeenschappen tijdig te bereiken met de bedoelde boodschap.

Aanbeveling 5: *Verhoog het kennisniveau van ten minste de termen salafisme en orthodoxie*

In dit onderzoek hebben we gezien dat het salafisme vaak verkeerd wordt uitgelegd of verkeerd wordt begrepen in de politiek, media en samenleving. Het salafisme is een begrip geworden met een negatieve connotatie waaronder iedereen iets anders verstaat. Orthodoxie en salafisme, maar ook salafisme en salafist worden regelmatig als synoniem gebruikt. De plaats die het salafisme inneemt in het systeem van de islam en de verhouding met de orthodoxie is vaak onduidelijk. In het publieke debat ligt alles wat betrekking heeft op de islam onder een vergrootglas. En daarom is het noodzakelijk om op basis van juiste veronderstellingen uitspraken te doen en/of beleid te maken. Een juist kennisniveau van ambtenaren helpt maatschappelijke spanningen in de samenleving te verminderen en creëert een veilig klimaat waarin constructieve samenwerking tussen de overheid en moskee tot stand kan komen. Daarbij komt dat de overheid haar definitiekracht lijkt de onderschatten, waardoor veel onduidelijkheden (kunnen) ontstaan. Als dit consistent wordt gebruikt, zijn bijlagen 7 en 8 van dit onderzoeksrapport mogelijk een geschikte eerste aanzet om het kennisniveau te verhogen en de definitiekracht van de overheid te vergroten.

Aanbeveling 6: *Verhoog bewustwording bij professionals over het bestaan van religieuze afwegingskaders bij burgers*

In een sterk gesecculariseerde samenleving, zoals Nederland, lijkt het haast bijna vanzelfsprekend dat burgers bij het maken van (politieke en maatschappelijke) keuzes geen gebruik maken van religieuze afwegingen. In dit onderzoek hebben we echter gezien dat een deel van de Nederlandse moslims juist wel een religieus afwegingskader hanteert bij het maken van keuzes. Dit is de bril waardoor ze kijken naar onderwerpen als bijvoorbeeld staatsinrichting en politiek. Hierdoor kunnen bepaalde burgers andere afwegingen maken dan gangbaar is binnen de samenleving. Het gevolg is dan dat burgers (en burgers in relatie tot de overheid) verschillende 'talen' spreken en elkaar soms echt niet kunnen begrijpen. Dit kan allerlei emoties oproepen. Het is daarom aan te bevelen dat professionals zich bewust worden vanuit welk referentiekader zij contacten/gesprekken aangaan met actoren binnen de islamitische gemeenschap. Je dient namelijk als professional te kunnen reflecteren op eigen referentiekaders. Dit kan bijvoorbeeld, door

Onderzoek 'Veranderingsprocessen in moskeeën'

Samenvatting

professionals handvaten mee te geven die helpen om gesprekken te voeren met actoren uit de islamitische gemeenschap over dit onderwerp. Ook het geven van handvaten om te kunnen reflecteren op het eigen afwegingskader en de eigen standpunten in relatie tot die burger zijn mogelijkheden hiertoe.

Aanbevelingen aan moskeebesturen en moskeekoepels

Aanbeveling 7: *Verder professionaliseren van de eigen organisatiestructuur*

In dit onderzoek hebben we gezien dat verschillende moskeeën een screeningsbeleid hebben voor het uitnodigen van gastpredikers. Dit beleid wordt soms gemaakt in overleg met de gemeente, soms vindt dit zelfstandig plaats. Hierdoor houdt het moskeebestuur én de gemeente beter zicht op de gastpredikers en de inhoud van hun religieuze boodschap. Ook is er in een enkele moskee mediabeleid ontwikkeld voor omgang met journalisten en onderzoekers. Hierdoor houdt de moskee zicht en controle op de informatievoorziening over de moskee naar de buitenwereld. Dit screeningsbeleid voor predikers en het mediabeleid voor journalisten en onderzoekers kunnen moskeebesturen helpen om de groeiende polarisatie ten aanzien van islamitische aangelegenheden in de samenleving te beperken.

We raden moskeebesturen verder aan om de eigen kennis te verhogen over begrippen zoals haatzaaien, oproepen tot onverdraagzaamheid en antidemocratische retoriek. Het is daarbij met name van belang om de scheidslijn tussen gangbare theologische discours en polemiek in het kader van vrijheid van godsdienst en meningsuiting goed te kunnen onderscheiden van de eerdergenoemde begrippen. Verder is het aan te bevelen om de lokale overheid proactief te informeren over het gevoerde beleid omtrent deze elementen.

Naast de ontwikkeling van screenings -en mediabeleid willen we moskeebesturen aanbevelen verder ook na te denken over de interne diversiteit binnen de eigen achterban. Zowel om doelgroepen te kunnen bedienen (jongeren en vrouwen bijvoorbeeld), maar ook om externe ongewenste invloeden te kunnen reguleren. Wat hierbij kan helpen is om na te denken over een profiel met visie en missie van de eigen moskee, deze op te stellen en dit breed te communiceren en uit te dragen naar de rest van de samenleving. Daarbij is wel van belang om alle doelgroepen te betrekken zodat het een breed gedragen profiel is wat herkenbaar is voor iedereen. Het betrekken van doelgroepen zoals jongeren en vrouwen, door ze meer ruimte en inspraak te geven binnen de moskee, kan ook helpen bij het verlagen van (latente) spanningen.

Aanbeveling 8: *Verbeter pedagogische vaardigheden van eigen docenten*

Moskeebezoekers met jonge kinderen die hier vaak geboren zijn en opgroeien, hebben behoefte aan pedagogisch en didactisch verantwoord religieus onderwijs zoals ze dat kennen in het regulier (basis) onderwijs. De docenten die informeel onderwijs geven binnen sommige onderzochte moskeeën zijn echter niet altijd pedagogisch onderlegd. Hierdoor ontstaat de behoefte bij sommige ouders om kinderen bij andere (vaak salafistische) organisaties in te schrijven die beter geëquipeerd lijken te zijn. Om het eigen religieus onderwijs aantrekkelijk te maken voor deze groep ouders adviseren we moskeebesturen om docenten te faciliteren met bijscholing. Ook is het aan te bevelen om hierover samenwerkingen aan te gaan met lokale reguliere onderwijsinstellingen, waarbij de docenten bijvoorbeeld in de vorm van stages hun pedagogische en didactische vaardigheden kunnen verbeteren.

Onderzoek 'Veranderingsprocessen in moskeeën'

Samenvatting

Aanbeveling 9: *Maak onderscheid tussen politieke uitspraken en overheidsbeleid*

Tijdens diverse interviews met zowel moskeebezoekers als -bestuurders viel op dat regelmatig gesproken werd over "de overheid" als homogene entiteit. Er is echter een groot verschil tussen beleidsmakers en politiek, terwijl deze vaak in samenhang als "overheid" beschouwd worden. Het is daarom aan te bevelen om het bewustzijn binnen het bestuur maar ook bij de eigen achterban te verhogen om bij de waardering van overheidsoptreden onderscheid te maken tussen politieke uitspraken en overheidsbeleid. Belangrijk is dat moskeebestuurders, -betrokkenen en -bezoekers kunnen onderscheiden welke institutie aan het woord is en wie er invloed uitoefent op een onderdeel van de overheid of de politiek.

Aanbeveling 10: *Wees transparant en open naar onderzoekers*

Gedurende dit onderzoek hebben we ervaren hoe open en transparant de meeste moskeeën zich opstelden in de beantwoording van onze vragen tijdens de gesprekken. Tegelijkertijd hebben we ook gemerkt hoe ingewikkeld het kan zijn om medewerking te verkrijgen. Maar ook hoe moeizaam de gesprekken soms verlopen, waarbij in sommige gevallen sociaal wenselijke antwoorden werden gegeven die later weer werden aangepast nadat het vertrouwen tussen onderzoeker en respondent gegroeid was. Ook hebben we regelmatig de klachten opgetekend van besturen en andere moskee-betrokkenen over een in hun ogen incorrect beeld dat soms geschetst wordt over de islam en moslims. Daar waar we eerder de overheid hebben geadviseerd om meer onderzoek vanuit het binnen-perspectief te stimuleren, adviseren we moskeebesturen om hier niet alleen op een transparante wijze aan mee te werken, maar de overheid ook te helpen bij de keuze van de juiste onderwerpen. Onderwerpen die bijvoorbeeld leven bij de moskeebesturen en de eigen achterban.

De laatste aanbeveling richt zich tot slot ook tot de imams (specifiek):

Aanbeveling 11: *Verstevig de positie van imams: opleiding en vakbond*

Een imamopleiding in Nederland waardoor imams de Nederlandse taal en context beter gaan beheersen dat, is zoals eerdergenoemd, een groeiende wens. Ook is er de wens om een vakbond voor imams op te zetten waardoor allerlei arbeidsvoorwaarden beter geregeld kunnen worden en er binnen moskeeën minder conflicten zullen ontstaan over rollen, taken en verantwoordelijkheden. Eerdere initiatieven voor een Nederlandse imamopleiding hebben tot weinig geleid omdat dit onder andere niet breed gedragen werd door de nieuwe werkgevers van de opgeleide imam. Tegelijkertijd zien we in dit onderzoek dat er een tekort is aan gekwalificeerde imams die naast een stevige theologische kennis, deze kennis naar de Nederlandse context kunnen vertalen en de Nederlandse taal goed beheersen om dit over te kunnen brengen. Het is daarom moskeebesturen, de door hen erkende moskeekoepels en imams aan te bevelen om samen te werken en het gesprek aan te gaan met onderwijsinstellingen en de eerdergenoemde ministeries over een imamopleiding. Hierbij zien wij twee kritische succesfactoren:

1. De onderwijsinstellingen dienen voorzien te worden van een breed gedragen basis curriculum vanuit het binnen-perspectief, wat realistisch en haalbaar is en wat aansluit bij de Nederlandse context.
2. De positie en rol van de imam afbakenen en verstevigen. Imams en organen zoals de VIN raden we aan om in overleg te gaan met bestaande vakbonden om de mogelijkheid van een eigen imam vakbond te onderzoeken.

Onderzoek 'Veranderingsprocessen in moskeeën'

Samenvatting

Een imam vakbond en een breed gedragen erkende imamopleiding kunnen bijdragen aan het verhogen van het volwassenheidsniveau van het beroep. Dit kan er weer voor zorgen dat dit beroep aantrekkelijker wordt voor jonge Nederlandse moslims. Een verbeterde positie van imams stelt ze mogelijk beter in staat om de gewenste brugfunctie te kunnen vervullen naar de Nederlandse samenleving. Op deze manier kan er beter omgaan worden met uitdagingen in en verwachtingen van moskeeën én kan de invloed van meer antidemocratische voormannen tegengegaan worden.

¹ Deze commissie heeft in februari en maart 2020 onderzoek gedaan naar ongewenste beïnvloeding uit onvrije landen. Zie: www.tweedekamer.nl/kamerleden_en_commissies/commissies/pocob

² www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2019/02/13/kabinet-laait-informele-scholing-onderzoeken

³ Kamerstuk 29614, nr. 108, 13-02-2019